

อาเบะโนมิกส์กับการเปลี่ยนรูปรัฐญี่ปุ่น

บทคัดย่อ

อาเบะโนมิกส์เป็นชื่อเรียกนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลอาเบะ ชิโนโซที่ประกาศในปี 2013 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจซบเซายาวนานของประเทศญี่ปุ่น ประกอบด้วยมาตรการหลัก 3 ด้านคือ การปฏิรูปนโยบายการเงิน การปฏิรูปนโยบายการคลังและการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศที่เน้นการผ่อนคลายกฎระเบียบนักวิชาการและผู้กำหนดนโยบายได้ประเมินนโยบายดังกล่าวภายหลังการดำเนินการระยะหนึ่ง ผลการประเมินส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการกระตุ้นเศรษฐกิจในขณะที่ผลกระทบของนโยบายเศรษฐกิจนี้เกิดในวงกว้างมากไปกว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจ บทความนี้ต้องการเสนอว่าอาเบะโนมิกส์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนรูปรัฐของญี่ปุ่นจากรัฐชาติไปสู่รัฐตลาด ซึ่งในผลกระทบในภาพรวมของมันคือการจัดลำดับความสำคัญของนโยบายต่าง ๆ ไปในทิศทางที่การจัดสรรทรัพยากรเอื้ออำนวยฝ่ายธุรกิจเอกชนมากกว่าฝ่ายแรงงาน

คำ

สำคัญ

อาเบะโนมิกส์, การขยายตัวทางเศรษฐกิจ, คนงาน, รัฐตลาด, ญี่ปุ่น

Abenomics and Japanese State Transformation

Abstract

“Abenomics,” the Abe administration’s economic policy announced in 2013, aims to revive Japan’s long stagnant economy. The policy consists of three “policy arrows” targeted at monetary policy reform, fiscal policy reform, and economic structural reform focused on deregulation. Scholars and policy makers have assessed the policy after implementation for some time, and a number of assessments have focused on the success or failure of the policy impacts on economic stimulation, while the impacts went beyond economic growth. This article proposes that Abenomics has played a part in Japanese state transformation from a nation-state to a “market-state.” Its (Abenomics) overall impact is that the economic policies seem to prioritize the allocation of resources to the business sector rather than to labor.

Key words

Abenomics, Economic growth,
Workers, Market state

Junichiro Koizumi) ที่พยายามดำเนินการปฏิรูปใน 4 ด้านสำคัญคือ ปฏิรูประบบบำนาญ ปฏิรูปการใช้งบประมาณของรัฐบาลท้องถิ่น ปฏิรูปรัฐวิสาหกิจด้านคมนาคมและไปรษณีย์ที่อาจถือได้ว่าประสบความสำเร็จพอสมควรแต่หลังจากธนาคารแห่งชาติญี่ปุ่นยกเลิกนโยบายผ่อนคลายทางการเงิน (quantitative easing-QE) เศรษฐกิจญี่ปุ่นก็พุ่งลงไปอีก

ในภาพรวมเมื่อพิจารณาจากตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมาเป็นบ่งชี้ว่าการปฏิรูปดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จหรืออย่างน้อยที่สุดก็ยังไม่บรรลุเป้าหมายสำคัญคือการผลักดันเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้เติบโตอย่างต่อเนื่อง

2. มาตรการหลักของอาเบะโนมิกส์

อาเบะโนมิกส์เป็นชื่อเรียกชุดนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลชินโซ อาเบะ ในการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีรอบที่ 2 ของเขา (2012-ปัจจุบัน) ประกอบด้วย 3 เสาหลักหรือ “ศร 3 ดอก” คือ นโยบายการเงิน (bold monetary policy) นโยบายการคลัง (flexible fiscal policy) และยุทธศาสตร์การเจริญเติบโต (growth strategy) เพื่อส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชนและ “เป็นมาตรการที่แตกต่างจากมาตรการในอดีตทั้งในแง่ของขอบเขตและเป้าหมาย” (Cabinet Decision, 2013)

นโยบายการเงินของอาเบะมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาเงินฝืดด้วยการผ่อนคลายการเงินโดยธนาคารกลางเพิ่มปริมาณเงินจำนวนมากเข้าไปในระบบเศรษฐกิจโดยตรงผ่านการซื้อพันธบัตรรัฐบาลคืนซึ่งทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นเป็นรัฐบาลที่ถือครองสินทรัพย์มากที่สุดในโลกถึงร้อยละ 70 ของ GDP เปรียบเทียบกับสหรัฐฯ และสหภาพยุโรปที่ถือครองประมาณร้อยละ 25 ของ GDP (Council on Foreign Relations, 2016)

นโยบายการคลังมีเป้าหมายเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจเพิ่มความเชื่อมั่นด้วยการใช้จ่ายภาครัฐ รัฐบาลตั้งวงเงินในการใช้จ่ายไว้ถึง 2 แสนล้านเหรียญสหรัฐและ

มีกว่าครึ่งหนึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐบาลจะเป็นผู้ใช้จ่ายโดยตรงในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานคือสะพาน อุโมงค์ และถนนที่ทนทานต่อแผ่นดินไหว (Council on Foreign Relations, 2016)

ยุทธศาสตร์การเติบโตนั้นรัฐบาลมีความพยายามปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจต่าง ๆ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการแข่งขันของประเทศด้วยการลดภาษีบริษัท เปิดเสรีภาคเกษตร ปฏิรูปกฎระเบียบเกี่ยวกับพลังงาน สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ปรับปรุงวิธีการลงทุนของรัฐบาล สร้างแรงจูงใจทางภาษีเพื่อเพิ่มโอกาสในการทำงานของสตรี

3 ปีหลังการประกาศนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลนายอาเบะ ผลอย่างเป็นรูปธรรมโดยการประเมินของรัฐบาลเองคือ การแก้ปัญหาเงินฝืด เพิ่มรายได้ประชาชาติ (GNI) ทำให้บริษัทมีรายได้สูงขึ้น ลดจำนวนผู้ว่างงานลง ทำให้ค่าจ้างแรงงานสูงขึ้นในบริษัทขนาดใหญ่และบริษัทขนาดกลางและขนาดย่อม สามารถบรรลุเป้าหมายทางงบประมาณทั้งของรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นได้ ท้องถิ่นเก็บภาษีได้มากขึ้น สามารถบรรลุข้อตกลงโดยหลักการในการเจรจา TPP มีนักท่องเที่ยวต่างชาติมาเที่ยวญี่ปุ่นในปี 2015 เป็นจำนวน 19.74 ล้านคนมากกว่าในปี 2012 ที่มีเพียง 8.36 ล้านคน และยังสามารถเพิ่มการจ้างงานสตรีมากขึ้นด้วย (Cabinet office, 2016)

2.1 การประเมินอาเบะโนมิกส์

นักเศรษฐศาสตร์ตะวันตก เช่น พอล ครุกแมน (Paul Krugman) โจเซฟ สติกลิตซ์ (Joseph Stiglitz) มีความเห็นสอดคล้องไปในทางเดียวกันกับรัฐบาลญี่ปุ่น โดยประเมินอาเบะโนมิกส์ในทางบวก แต่ปัญญาชนฝ่ายซ้ายในญี่ปุ่นไม่ต้อนรับนโยบายนี้ (Wakatabe, 2015, 116)

Wakatabe (2015) ประเมินอาเบะโนมิกส์ว่ามีผลสองทางคือ ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ

ในทางการเมืองนั้นมาซาฮิโตะเห็นว่าอาเบะโนมิกส์เป็นการประนีประนอมทางการเมืองของมั่งคั่งต่าง ๆ ในพรรคแอลดีพี ขณะที่ในทางเศรษฐกิจนั้น อาเบะโนมิกส์เป็นเครื่องมือจัดการปัญหาเงินฝืด ผลของอาเบะโนมิกส์ในช่วงต้นทำให้ดัชนีเคอิขึ้นจาก 8,664 เยน ในวันที่ 14 พฤศจิกายน 2012 เป็น 15,071 เยนในวันที่ 3 เมษายน 2014 อัตราการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศเริ่มเป็นบวก อัตราการว่างงานลดลงจากร้อยละ 4.1 ในเดือนพฤศจิกายน 2012 เหลือร้อยละ 3.8 ในเดือนมิถุนายน 2014

สำหรับมาซาฮิโตะนั้นนโยบายทางการเงินของอาเบะโนมิกส์มีความสำคัญและน่าจะบรรลุวัตถุประสงค์ ในขณะที่นโยบายทางการคลังด้วยการใช้จ่ายภาครัฐนั้นไม่มีใครจะมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากนัก สำหรับยุทธศาสตร์การเติบโตที่ประกอบด้วยส่งเสริมการลงทุน การเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมนุษย์ การสร้างตลาดใหม่และการหลอมรวมกับเศรษฐกิจโลกนั้นเขาประเมินว่ามีความยากลำบากอยู่ (Wakatabe, 2015, 114-130)

ฝ่ายนักวิชาการผู้ติดตามอาเบะโนมิกส์อย่างใกล้ชิดเช่น ฮิวจ์ แพทริค (Hugh Patrick) ผู้อำนวยการ Center on Japanese Economy and Business, Columbia Business School หรือ โจชัว เฮาส์มัน (Joshua Hausman) กับ โยฮันเนส วิลแลนด์ (Johannes Wieland) แห่ง University of Michigan และ University of California นั้น ในปี 2016 แพทริคกล่าวปาฐกถาเกี่ยวกับอาเบะโนมิกส์และประเมินว่า ภาพรวมอาเบะโนมิกส์ให้ผลกระทบด้านบวกในระยะสั้น แต่ที่ต้องระวังคือ ปัญหาด้านคุณภาพของแรงงานญี่ปุ่น ปัญหาด้านแรงงาน และปัญหาประชากร (Patrick, 2016, 1-25) ขณะที่เฮาส์มันกับวิลแลนด์ได้ประเมินอาเบะโนมิกส์ในปี 2014 ด้วยบทความชื่อ Abenomics: Preliminary Analysis and Outlook และประเมินอาเบะโนมิกส์อีกครั้งในบทความชื่อ Abenomics:

An Update ปี 2015 ซึ่งมุ่งเน้นพิจารณานโยบายการเงินและชี้ว่านโยบายอาเบะโนมิกส์ซึ่งเริ่มปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ (Hausman & Wieland, 2015, 1-32)

นักวิชาการจำนวนหนึ่งประเมินอาเบะโนมิกส์ในด้านลบกว่านั้น หลังเศรษฐกิจญี่ปุ่นทรุดลงในปี 2014 มิลตัน เอซราตี (Milton Ezrati) มีความเห็นว่าอาเบะโนมิกส์นั้น ข้ำรอยกับนโยบายที่ล้มเหลวมาแล้วในอดีต การใช้งบประมาณกับโครงสร้างพื้นฐานจำนวนมากในปัจจุบันนี้ไม่ให้เกิดผลตอบแทนกลับคืนมามากนักในขณะที่ยังคงปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจก็ดูเหมือนจะเล็กน้อยเกินไป (Ezrati, 2015, 94)

ประเด็นที่น่าสนใจคือการที่รัฐบาลญี่ปุ่นซื้อสินทรัพย์และพันธบัตรทำให้เงินเยนอ่อนและอัตราดอกเบี้ยต่ำมีส่วนผลักดันภาคการผลิตเพื่อส่งออกทำให้บริษัทมีรายได้มากขึ้น แต่ปัญหาของญี่ปุ่นคือ ผู้ผลิตย้ายฐานการผลิตไปต่างประเทศแล้ว การที่ค่าเงินเยนอ่อนแม้ว่าจะเป็นผลดีต่อภาคการผลิตเพื่อส่งออกแต่ก็มีผลกระทบอีกด้านคือทำให้สินค้านำเข้ามีราคาสูง ส่งผลกระทบต่อการบริโภคในครัวเรือนกับบริษัทขนาดกลางและขนาดเล็ก

ในเรื่องที่รัฐบาลใช้จ่ายในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานและพลังงานทดแทน เพิ่มการลงทุนในภาคสาธารณะนั้นแม้ว่าจะเป็นการสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนแต่ตลาดแรงงานของญี่ปุ่น ณ ขณะนี้ต้องเผชิญปัญหากำลังแรงงานเนื่องจากสถานะสังคมสูงวัยรุนแรง (hyper aged society) อีกทั้งการที่รัฐบาลมุ่งสร้างงานผ่านธุรกิจก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานนั้นอาจทำให้เกิดการกระจุกตัวของรายได้บางภาคส่วนเป็นพิเศษซึ่งประเด็นนี้เคยเป็นที่มาของวิกฤตเศรษฐกิจญี่ปุ่นในปี 1989 (ดูข้อวิพากษ์นโยบาย trickle down แบบเลือกภาคธุรกิจและการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจได้ใน Itoh Makoto, The Japanese Economy Reconsidered, 2000)

นโยบายเกี่ยวกับการปฏิรูปกฎระเบียบ สร้างพันธมิตรทางเศรษฐกิจกับต่างประเทศ การทำข้อตกลงเปิดเขตเสรีทางการค้าส่งผลให้มีการตอบรับแรงกดดันจากต่างชาติในการปรับปรุงกฎหมายการจ้างงาน และมีแนวโน้มว่าตลาดแรงงานในประเทศญี่ปุ่นที่เคยเป็น “วัฒนธรรมการจ้างงานแบบญี่ปุ่น” จะเปลี่ยนมาเป็น “ระบบตลาดแข่งขันแบบนีโอคลาสสิก” ที่บริษัทมุ่งไปที่การบริหารจัดการแรงงานเพื่อผลกำไรระยะสั้นของบริษัท (Tsuneki & Matsunaka, 2011, 552)

ผลก็คือแม้ว่าในภาพรวมจะสามารถเพิ่มปริมาณการส่งออก เพิ่มความสามารถในการทำกำไรของบริษัทขึ้นเงินเดือนพนักงาน (The Japan Institute for Labour Policy and Training, 2016, 13) เพิ่มมูลค่าราคาหุ้นในระยะสั้น นำไปสู่การจ้างงานมากขึ้นและการบริโภคที่มากขึ้น แต่ถึงที่สุดแล้วบริษัทก็ได้ประโยชน์จากเงินเยนอ่อนไม่ได้มีกำไรส่วนเกินมากพอที่จะนำไปขึ้นเงินเดือนพนักงาน ในขณะที่แม้ว่ารายได้ของพนักงานจะเพิ่มขึ้น แต่ราคาสินค้าอุปโภคบริโภคก็เพิ่มขึ้นด้วย

3. อาเบะโนมิกส์กับผู้ใช้แรงงาน

เนื่องจากผู้ใช้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ของประเทศ มีจำนวนแรงงานประมาณ 65.98 ล้านคนจากประชากรที่มีอายุเกิน 15 ปีจำนวนประมาณ 110 ล้านคน (Statistics Bureau, 2015, 1) ดังนั้นหากต้องการประเมินผลของอาเบะโนมิกส์ที่มีต่อญี่ปุ่นในวงกว้างควรทำการพิจารณาสถานการณ์ของผู้ใช้แรงงานด้วยนอกเหนือไปจากการประเมินเฉพาะการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เด่นชัดว่าอาเบะโนมิกส์ให้ประโยชน์กับภาคธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่

ปัญหาสำคัญของผู้ใช้แรงงานคือความไม่มั่นคงในการทำงานซึ่งเกิดขึ้นจากเงื่อนไขการจ้างงานที่สำคัญ ทั้งความไม่มั่นคงที่เกิดจากการไม่ได้ทำงานประจำและความไม่มั่นคงที่เกิดขึ้นจากแรงกดดันให้ญี่ปุ่นผ่อนคลายนโยบายการจ้างงานให้อ่อนแอต่อการเพิ่มความ

สามารถในการแข่งขันของบริษัทและดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติมากขึ้น ในอดีตนั้นปัญหาความไม่มั่นคงในการทำงานของผู้ใช้แรงงานในญี่ปุ่นไม่รุนแรงมากนักอย่างน้อยเมื่อสามารถแข่งขันสอบบรรจุเป็นพนักงานประจำได้แล้วด้วยระบบการจ้างงานตลอดชีพแต่ในปัจจุบันความไม่มั่นคงในการทำงานของผู้ใช้แรงงานญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นพร้อมกันกับระบบการจ้างงานตลอดชีพที่ค่อย ๆ เสื่อมสลายลงไป ในปี 2015 ญี่ปุ่นมีพนักงานไม่ประจำประมาณ 19.80 ล้านคน พนักงานประจำ 33.13 ล้านคน (Statistics Bureau, 2015, 2) หรือกว่า 2 ใน 3 เมื่อเทียบกับจำนวนเพียงประมาณ 1.5 ใน 10 ในปี 1984 (Watanabe, 2016)

ความไม่มั่นคงของการไม่มีงานประจำนั้นเห็นได้อย่างชัดเจนจากปริมาณผู้ที่ทำงานอิสระหรือลูกจ้างแบบไม่ประจำ (freeter) ในญี่ปุ่นที่เพิ่มมากขึ้น จากข้อมูลของ The Japan Institute for Labour Policy and Training (JILPT) นับจากทศวรรษที่ 90s เป็นต้นมาผู้ใช้แรงงานประเภทไม่เต็มเวลายังคงเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องมาจนถึงในปี 2015 (The Japan Institute for Labour Policy and Training, 2016) ผู้ใช้แรงงานที่ไม่มีสังกัดเหล่านี้มีความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตเนื่องจากรับค่าแรงเป็นรายชิ้นงานหรือรายวันและไม่มีสวัสดิการที่ดีพอ ในขณะที่บริษัทเอกชนได้ประโยชน์จากแรงงานในลักษณะนี้ด้วยเหตุผลที่ว่าไม่ต้องรับภาระด้านสวัสดิการและปรับเปลี่ยนบุคลากรได้อย่างรวดเร็ว

ในอดีตวัฒนธรรมการจ้างงานในญี่ปุ่นมีรากฐานจากกฎหมายแรงงานที่สนับสนุนให้มีการต่อรองระหว่างบริษัทกับคนงาน ด้วยกระบวนการที่นายจ้างต้องส่งกฎระเบียบการจ้างงานต่าง ๆ ที่นายจ้างเป็นผู้ร่างให้สหภาพแรงงานพิจารณาและมีหน่วยงานรัฐคือ Labor Standard Inspection Office ตรวจสอบกฎระเบียบดังกล่าวอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ตามกฎหมายและวัฒนธรรมการจ้างงานของญี่ปุ่นทำให้การไล่คนงานออกยังเป็นเรื่องยุ่งยากสำหรับบริษัทเนื่องจากต้องมี

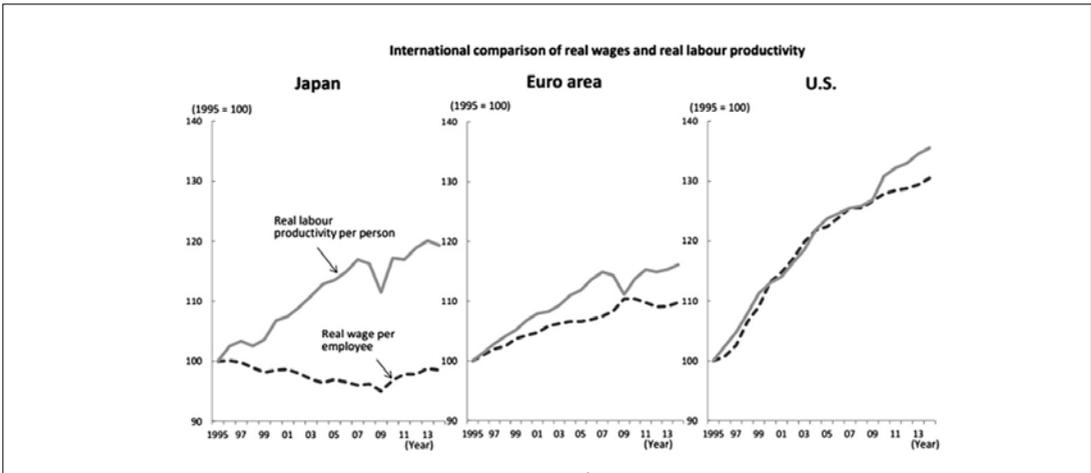
หลักฐานอย่างเป็นวัตถุประสงค์ว่าคณงานกระทำการที่สมควรถูกให้ออกจริงและหากบริษัทแพ็คติจะต้องจ่ายค่าแรงแก่คณงานสำหรับช่วงเวลาที่พักร้องดำเนินคดีกันด้วย (Tsuneki & Matsunaka, 2011, 540-541, 543-545)

ในปัจจุบันแม้แต่ผู้ที่ทำงานประจำก็ไม่ได้มีความมั่นคงดังแต่ก่อน วัฒนธรรมการจ้างงานในญี่ปุ่นปรับเปลี่ยนไปตามการผ่อนคลายกฎระเบียบด้านการจ้างงานของรัฐบาล นอกจากนี้การเปิดเสรีทางการค้าและการส่งเสริมการลงทุนทำให้แรงกดดันจากนักลงทุนต่างชาติมีน้ำหนักเพิ่มมากขึ้น ดังที่นายดาเนียล เลียบ (Daniel Loeb) ผู้ก่อตั้ง Third Point LLC บริษัทบริหารจัดการกองทุนต่างชาติรายใหญ่แห่งหนึ่งกล่าวกดดันรัฐบาลของนายอาเบะในเดือนตุลาคมปี 2013 ว่าครดอกที่ 3 ของอาเบะโนมิกส์หรือการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจนั้นต้องดำเนินการด้านการปฏิรูปแรงงานและระบบภาษีด้วย (Kana Inagaki, 2013) (เพื่อให้เอื้ออำนวยต่อการลงทุนของบริษัทต่างชาติ) ซึ่งความเห็นของนายเลียบนั้นสอดคล้องกับมาตรการของรัฐบาลนายอาเบะที่ประกาศปฏิรูปตลาดแรงงานเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขันของ

ญี่ปุ่นและสิ่งที่รัฐบาลได้ดำเนินการแล้วคือการลดภาษีบริษัทลงจากร้อยละ 37 เหลือร้อยละ 32.11 ในปี 2015 และตั้งเป้าหมายจะลดลงเหลือร้อยละ 29.97 ในปี 2016 (Cabinet Office, 2016)

อีกประเด็นที่น่าสังเกตคือ ผลิตภาพของผู้ใช้แรงงานญี่ปุ่นเพิ่มมากขึ้นในขณะที่ต้นทุนส่วนค่าแรงของบริษัทลดลง ยิ่งไปกว่านั้นการเพิ่มผลิตภาพของผู้ใช้แรงงานญี่ปุ่นสูงเกินกว่าการเพิ่มขึ้นของค่าแรงมากเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับค่าแรงของผู้ใช้แรงงานในยุโรปและสหรัฐอเมริกาหมายความว่ามาคาดคิดเกี่ยวกับการเพิ่มค่าแรงเมื่อคณงานเพิ่มผลิตภาพของตนเองขึ้นมานั้นไม่เป็นความจริง การเพิ่มขึ้นของค่าแรงมักเป็นเรื่องของการมีโอกาสและเงื่อนไขในการต่อรองมากกว่าเรื่องผลิตภาพ

เป้าหมายของการดำเนินนโยบายและการประเมินอาเบะโนมิกส์มีผลรูปธรรมต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ผลกระทบของอาเบะโนมิกส์มีมากกว่ามิติทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว เมื่อเปรียบเทียบตัวเลขความสำเร็จที่รัฐบาลประเมินระหว่างฝ่ายบริษัทกับฝ่ายแรงงานแล้วยังน่าสงสัยว่าผู้ใช้แรงงานจะได้ประโยชน์

แผนภาพที่ 1

ที่มา: “Labor Situation in Japan and Its Analysis: General Overview 2015/2016,” by The Japan Institute for Labour Policy and Training, 2016.

จากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมาน้อยเพียงไร ยกตัวอย่างเช่น การที่อัตราเพิ่มของค่าแรงไม่ทันอัตราเพิ่มของเงินเพื่อจากการที่รัฐบาลดำเนินนโยบายการเงิน โดยมีเป้าหมายยกระดับเงินเฟ้อร้อยละ 2 (สินค้าราคาแพงขึ้นร้อยละ 2) ในขณะที่ผลของการกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐบาลทำให้ค่าแรงของผู้ใช้แรงงานเพิ่มขึ้นร้อยละ 1 (Cabinet Office, 2016)

ในประเด็นแรงงานนั้นฮิโรอากิ วาตานาเบะ (Hiroaki Watanabe) แห่ง University of Sheffield ได้ศึกษาผลกระทบของแรงงานที่เกิดจากอาเบะโนมิกส์ โดยเสนอผลการศึกษาว่า รัฐบาลอาเบะสมัยที่ 2 นั้น ได้เปิดโอกาสให้ตัวแทนนายจ้าง (ภาคธุรกิจ) เข้ามามีบทบาทในการกำหนดกฎระเบียบการจ้างงานมากขึ้น ลดบทบาทขององค์กรตัวแทนคนงาน เช่น สหภาพแรงงาน และสหกรณ์การเกษตร นอกจากนี้ยังมีการผ่อนคลายกฎระเบียบสำคัญ ๆ เกี่ยวกับการจ้างงานหลายข้อซึ่งทำให้คนงานได้รับผลกระทบทางด้านลบมากขึ้นทั้งประเด็นค่าจ้างแรงงานที่ต่ำลง และการไม่พัฒนาฝีมือแรงงาน เช่น การอนุญาตให้บริษัทจ้างคนงานแบบไม่ประจำที่จัดส่งโดยบริษัทนายหน้าได้อย่างไม่จำกัดเวลาตราบใดที่เปลี่ยนตัวคนงานตามระยะเวลา

ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากแง่มุมด้านสวัสดิการข้อมูลบ่งชี้ว่านับจากทศวรรษที่ 90 สถานการณ์ด้านสวัสดิการผู้ใช้แรงงานในญี่ปุ่นมีแนวโน้มไม่เป็นผลบวกต่อผู้ใช้แรงงานและอาเบะโนมิกส์ก็ไม่ได้มีส่วนทำให้สถานการณ์ดังกล่าวดีขึ้นในทางกลับกันคือ ภายหลังจากประกาศอาเบะโนมิกส์สถานการณ์ดังกล่าวในภาพรวมมีแนวโน้มแย่ลง ยกตัวอย่างเช่น แม้รัฐบาลอาเบะจะชูคำขวัญที่ว่า “งานเหมือนกันจ่ายเท่ากัน” (equal pay for equal work) หรือมีมาตรการลดจำนวนชั่วโมงการทำงาน แต่ในทางปฏิบัติมาตรการเหล่านี้มีส่วนช่วยให้บริษัทลดต้นทุนการจ้างงานสำหรับคนงานที่มีอายุงานยาวนานแต่สูงวัยมากกว่าและในปี 2016 สถิติผู้ที่อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการทำงานหนักจนเสียชีวิต (karoshi)

ในญี่ปุ่นก็ยังสูงถึงร้อยละ 20 หมายความว่าพนักงานชาวญี่ปุ่น 1 ใน 5 คนตกอยู่ในสภาวะดังกล่าว (“Survey Shows High Rate of Overwork in Japan,” 2016)

4. ความขัดแย้งระหว่างทุนกับผู้ใช้แรงงานและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-การเมือง

อาเบะโนมิกส์คือการสานต่อนโยบายเศรษฐกิจตามแนวทางเสรีนิยมใหม่สืบเนื่องจากทศวรรษที่ 90 เพื่อขจัดอุปสรรคด้านการค้าและการลงทุนด้วยการผ่อนคลายกฎระเบียบ ปฎิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เปิดเสรีทางการค้า หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าทั้งหมดนี้เป็นการ “ทำทางเดินทุนให้เรียบ” ทุนในรูปแบบต่าง ๆ จึงเคลื่อนที่เข้าออกญี่ปุ่นได้อย่างสะดวกมากขึ้น

ในเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่ทุนเคลื่อนที่ได้โดยเสรีมากขึ้นทำให้ผู้ที่สามารถแข่งขันได้และมีโอกาสเติบโตได้รับประโยชน์แล้กว่าการลดมาตรการปกป้องภาคส่วนที่มีความสามารถในการแข่งขันต่ำ ในกรณีของญี่ปุ่นนั้นมีลักษณะเป็นประเทศทุนนิยมแบบปกป้องมาก่อนกล่าวคือรัฐทำการปกป้องภาคการผลิตในประเทศเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ เช่น การให้สิทธิพิเศษและปกป้องภาคอุตสาหกรรมในประเทศและนำเงินภาษีที่เก็บจากกำไรของบริษัทเหล่านั้นกระจายคืนกลับไปสู่ภาคส่วนที่แข่งขันไม่ได้เช่น ภาคเกษตร ในรูปแบบของการอุดหนุนต่าง ๆ หรือการกำหนดกฎหมายแรงงานให้มีลักษณะปกป้องและคุ้มครองสวัสดิการคนงานอย่างเข้มแข็ง ซึ่งระบบดังกล่าวนี้เคยทำงานได้ผลดีในช่วงเศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตอย่างสูงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงทศวรรษที่ 90

ภายใต้สภาวะเศรษฐกิจเติบโตอย่างสูงนี้ทำให้รัฐสามารถเกลี้ยผลประโยชน์ผ่านระบบการเมืองแบบ “เขตใหญ่-เรียงเบอร์” “ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์-กลุ่มสนับสนุนทางการเมือง” รวมถึงความสัมพันธ์ “3 เหลี่ยมเหล็ก” ระหว่างข้าราชการ นักธุรกิจและนักการเมือง การเกลี้ยผลประโยชน์ดังกล่าวทำให้รัฐ

สามารถรวมขอมความขัดแย้งระหว่างฝ่ายธุรกิจกับฝ่ายแรงงานลงไปได้

ทว่าการปฏิรูปการเมืองในปี 1995 อันเกิดมาจากเศรษฐกิจถดถอยและการดำเนินเศรษฐกิจตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ได้ทำลายโครงสร้างการเกื้อผลประโยชน์นี้ลงสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นคือความผันผวนทางการเมืองที่มากขึ้น ภายหลังการสิ้นสุดการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโคอิสุมิ ผู้ปฏิรูปญี่ปุ่นให้เดินเข้าสู่แนวทางเสรีนิยมใหม่อย่างแข็งขัน ระหว่างปี 2006-2011 ญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนตัวผู้นำประเทศปีละ 1 คน จนกระทั่งนายอาเบะได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีรอบที่ 2 ในปี 2012 ที่ผ่านมา

ผลจากเสรีนิยมใหม่/โลกาภิวัตน์และการปฏิรูประบบเศรษฐกิจการเมืองใหม่ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนระบบเลือกตั้งมาเป็นแบบเขตเล็ก การรวมศูนย์อำนาจของฝ่ายบริหาร ส่งผลให้ระบบการเมืองแบบอุปถัมภ์นโยบายแบบข้าราชการมีบทบาทสำคัญและความสัมพันธ์ของ 3 เหลี่ยมเหล็กอันเป็นกลไกไล่เลี่ยความขัดแย้งระหว่างทุนกับคนงานเดิมเสื่อมสลายลงไปจากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจที่มากขึ้นของญี่ปุ่น ผลในบั้นปลายคือการเปลี่ยนชั่วคราวมิตรทางการเมืองหรือเกิดการเปลี่ยนกลุ่มผู้ที่ได้ประโยชน์/เสียประโยชน์จากกระบวนการกำหนดนโยบาย กล่าวคือพันธมิตรทางการเมืองของญี่ปุ่นช่วงหลังสงครามจนถึงทศวรรษที่ 90 คือพันธมิตรฝ่ายหนึ่งคือภาคธุรกิจกับภาคเกษตร ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งคือผู้บริโภคร่วมกับผู้ใช้แรงงาน ได้เกิดการแตกคอสลัขั้วพันธมิตรกัน กลายเป็นภาคธุรกิจขนาดใหญ่กับผู้บริโภคฝ่ายหนึ่ง และภาคเกษตรกับผู้ใช้แรงงานอีกฝ่ายหนึ่ง ปรากฏการณ์สำคัญประการหนึ่งคือการปฏิรูปสมพันธมิตรสหกรณ์การเกษตรญี่ปุ่นหรือ JA โดยยกเลิกอำนาจในการกำกับดูแลสหกรณ์ท้องถิ่นทั่วประเทศลง

ความเสื่อมสลายของฉันทามติเดิมระหว่างรัฐ-ทุน-คนงานปรากฏชัดเจนผ่านการแตกแยกระหว่างฝ่ายบริษัทกับฝ่ายเกษตรกรจากการเข้าร่วมเจรจาทำความตกลงหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจภาคพื้นแปซิฟิกหรือเรียกสั้น ๆ ว่า TPP การแตกแยกระหว่างประชาชนต่างกลุ่มจนเกิดการชุมนุมประท้วงครั้งใหญ่ในโตเกียวด้วยเรื่องโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ รวมไปถึงการแตกแยกระหว่างเทคโนโลยีกับนักการเมืองในกรณีธนาคารแห่งญี่ปุ่นที่ถูกภาคการเมืองแทรกแซงให้ใช้มาตรการทางการเงินเพื่อบรรลุลัตราเงินเฟ้อร้อยละ 2 อันเป็นสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในธนาคารแห่งชาติญี่ปุ่น

5. บทสรุป

5.1 “ชาติ” กับการนับ

ชาติ คือชุมชนจินตนาการ (Anderson, 2016)¹ ในขณะที่รัฐชาติอันเป็นรัฐสมัยใหม่ทำหน้าที่ นับว่าใครบ้างที่จะถูกนับรวมเป็น “ชาติ” การนับนี้แสดงออกอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรผ่านการกำหนดสัญชาตินับเป็นพลเมืองซึ่งรัฐชาติก่อนการมาถึงของเสรีนิยมใหม่นั้นให้ดูแลคุ้มครองสิทธิประโยชน์คนในประเทศโดยยึดเกณฑ์สัญชาติค่อนข้างเคร่งครัดและเกณฑ์นี้ ได้ผ่อนคลายนลงไปเมื่อมีการเปิดเสรีทางการค้ามากขึ้นเรื่อยมา ตัวอย่างที่สังเกตได้ชัดเจนที่สุดคือการปรับลดความเข้มงวดของการเข้า-ออก-อาศัย-ใช้-ครอบครองทรัพย์สินต่าง ๆ ในประเทศโดยบุคคลต่างสัญชาติ

5.2 การนับและการคัดออก

ฌาคส์ รองซีแอร์ (Jacques Ranciere) นักปรัชญาการเมืองชาวฝรั่งเศสกล่าวถึง “การเมือง” ว่าเป็น “กลไกที่ทำให้ส่วนที่ถูกนับเพื่อที่จะไม่นับรวมหรือ “ประชาชน” ปรากฏหรือมองเห็นได้ในพื้นที่เฉพาะแบบหนึ่งเพื่อใช้เป็นชื่ออ้างในการปกครอง” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร,

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหนังสือเรื่อง *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* ของ Benedict Anderson

2550, 41) ในแง่นี้รัฐมิได้ทำการนับเพื่อที่จะ “รวม” เป็นชาติเท่านั้น แต่ยังทำการนับเพื่อที่จะคัดออกอีกด้วย การคัดออกนี้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการเสียประโยชน์ของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ อันเนื่องมาจากนโยบายรัฐที่ไม่สามารถจะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่ทุกกลุ่มอย่างเสมอหน้าในช่วงเวลาเดียวกัน

ผลของนโยบายแบบ “รัฐพัฒนา” ของญี่ปุ่นก่อนทศวรรษที่ 90 เคยนับรวมภาคเกษตรกับผู้ใช้แรงงานให้อยู่ร่วมกับภาคอุตสาหกรรมและผู้บริโภคมาก่อน แต่นโยบายตามแนวทางอาเบะโนมิกส์นั้นผู้ที่จะต้องเสียประโยชน์โดยตรงหรือ “ถูกนับเพื่อคัดออก” คือภาคเกษตรและผู้ที่ไม่สามารถแข่งขันได้ ซึ่งรวมถึงผู้ใช้แรงงานจำนวนหนึ่งด้วย

5.3 “เข้าออกนอกใน”

การนับเพื่อรวมและการนับเพื่อคัดออกนั้นส่งผลต่อการเคลื่อนที่เข้าออกนอกในหรือที่ถูกต้องกว่าอาจจะต้องกล่าวว่า “นอกเข้า-ในออก” กล่าวคือในสถานการณ์ที่รัฐบาลอาเบะเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่นด้วยการส่งเสริมการลงทุน ส่งเสริมการท่องเที่ยว ตลอดจนส่งเสริมการนำเข้าคนงานไปยังพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษต่าง ๆ ได้แก่ พื้นที่บริเวณ คันทัน โดเกียว นิงาตะ ฟุคุโอกะ เฮียวโกะ มิยาซากิ โอจิ ฯลฯ เพื่อทดแทนการขาดแคลนแรงงานของญี่ปุ่นนั้นทำให้ “คนนอก” ไหลเข้าในประเทศอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือในปี 2012 มีแรงงานต่างชาติทำงานในญี่ปุ่นจำนวนประมาณ 6.8 แสนราย ในขณะที่ 3 ปีหลังประกาศนโยบายอาเบะโนมิกส์มีชาวต่างชาติทำงานในญี่ปุ่นถึงประมาณ 9 แสนราย โดยมีชาวจีนเป็นสัดส่วนมากเป็นอันดับ 1 ที่ร้อยละ 35.5 ในขณะที่นักท่องเที่ยวต่างชาติก็เพิ่มขึ้นมากกว่า 1 เท่าตัว (JILPT Statistical Information, 2016)

ในขณะที่คนนอกไหลเข้าประเทศมากขึ้น คนที่เคยอยู่ “ในบ้าน” เช่น ผู้สูงอายุและผู้หญิงก็ถูกส่งเสริมให้ออกนอกบ้านมากขึ้น ทั้งการสนับสนุนให้ผู้สูงอายุออก

มาจับจ่ายใช้สอยท่องเที่ยวและสนับสนุนให้ผู้หญิงออกมาทำงาน ซึ่งการที่ผู้หญิงญี่ปุ่นออกมาทำงานนอกบ้านนี้มีได้เป็นเรื่องของการยกระดับสิทธิสตรีเนื่องจากเหตุผลหลักที่ผู้หญิงญี่ปุ่นออกมาทำงานนั้นเป็นเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจคือพวกเขาต้องการหารายได้จุนเจือครอบครัวที่ลำพังการเงินเดือนจากผู้ชายผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงผู้เดียวนั้นไม่สามารถดูแลครอบครัวได้อีกต่อไป

5.4 นัยของอาเบะโนมิกส์ต่อญี่ปุ่น

จากข้อมูลข้างต้นอาเบะโนมิกส์มีแนวโน้มสนับสนุนต่อญี่ปุ่นในระดับรากฐาน 3 ประการดังนี้

5.4.1 แปรชาติเป็นทุน (Commodifying national assets)

ความต้องการและความจำเป็นที่จะต้องสร้างการขยายตัวทางเศรษฐกิจต้องแปลงสินทรัพย์อันได้แก่ทรัพยากรต่าง ๆ ของประเทศให้เป็นทุน รัฐบาลทำหน้าที่เป็นนายหน้าเสนอโครงการขนาดใหญ่ที่จะนำรายได้เข้าประเทศเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจ ในระยะเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินนโยบายเชิงรุกทางด้านนี้หลายประการ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยว การส่งเสริมการนำสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก การผ่อนคลายความเข้มงวดในการออกเอกสารเข้าประเทศให้แก่ประเทศต่าง ๆ นอกจากนี้รัฐบาลยังผลักดันให้ต่างประเทศทำสัญญาว่าจ้างบริษัทญี่ปุ่นดำเนินการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ เช่น อังกฤษ มาเลเซีย และประเทศไทย เป็นต้น

5.4.2 เชื่อมต่อและตัดขาด (Connect and disconnect)

การเชื่อมต่อกับโลกภายนอกมากขึ้นของญี่ปุ่นเพื่อที่จะก้าวให้ทันโลกนั้น ทำให้ญี่ปุ่นต้องปรับปรุงเงื่อนไขภายในที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ เช่น ลดการปกป้องอุตสาหกรรมภาคส่วนต่าง ๆ ไม่เพียงแต่การปฏิรูปภาคเกษตรเท่านั้นแต่ยังรวมถึงการลดภาระงบประมาณของรัฐด้วย รัฐบาลญี่ปุ่นจึงมีแนวทางที่

จะถอยจากการ “ทำหน้าที่ผู้พาย” มาเป็นนายท้ายเรือเท่านั้น ด้วยการทำสัญญาจ้างบริษัทเอกชนมาดำเนินการกิจการของรัฐบางประเภท เช่น ทำอากาศยาน หรือความพยายามแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ตัวอย่างสุดโต่งของอาการอยากลดภาระงบประมาณของญี่ปุ่นอาจเป็นกรณีของนายทาโร อาโอะฮะอดีตนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่นและดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังที่เคยกล่าวถ้อยคำส่อนัยว่าผู้สูงอายุเป็นภาระถึง 2 ครั้ง 2 ครา ในการประชุม National Council on Social Security Reforms วันที่ 21 มกราคม 2013 และล่าสุดนายอาโอะฮะได้กล่าวถ้อยคำลักษณะดังกล่าวอีกครั้งระหว่างการหาเสียงให้พรรคแอลดีพีที่ฮอกไกโดเมื่อเดือนมิถุนายน 2016 (The Japan Times, 2016 June 19)

5.4.3 ความขัดแย้งทางชนชั้นผ่านหีบบัตรและท้องถนน (Class conflict via ballot and street protest)

การถอนตัวของรัฐจากการดูแลสวัสดิการสังคม การเปิดประเทศและการแปลงทรัพยากรร่วมของชาติให้เป็นทุนในความหมายคือการนำสิ่งที่เคยถูกจำกัดการเข้าถึงโดยเงื่อนไขอื่น ๆ ที่ไม่ใช่การแลกเปลี่ยนในตลาดมาเข้าสู่ระบบตลาดที่หมายถึงการเข้าถึงอย่างไม่จำกัดผ่านระบบแลกเปลี่ยนทำให้ “ชาติ” มีความหมายลดน้อยลงเรื่อย ๆ และไม่ใช่สิ่งที่สามารถปกป้องคุ้มครองคนในชาติได้อย่างดีเท่าในอดีต การอ้างผลประโยชน์แห่งชาติในการดำเนินนโยบายของรัฐบาลมีแนวโน้มที่จะคลายความศักดิ์สิทธิ์ลงและอาจจะไม่สามารถใช้เป็นความชอบธรรมในการดำเนินมาตรการที่มีผู้ได้และผู้เสียผลประโยชน์ได้อย่างสงบบราบคาบได้อีกต่อไป ในฐานะที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศปกครองในระบอบประชาธิปไตยความขัดแย้งของกลุ่มผลประโยชน์หรือความขัดแย้งทางชนชั้นที่จะเกิดขึ้นผ่านช่องทางในระบอบประชาธิปไตยคือการเลือกตั้งและการประท้วง

5.5 จากรัฐชาติสู่รัฐตลาด

หากถือนิยามรัฐตามเวเบอร์ที่ว่ารัฐคือองค์กรที่ผูกขาดความชอบธรรมในการใช้กำลังทางกายภาพภายในดินแดนหนึ่ง ๆ ก็อาจจะนิยาม “รัฐชาติ” หรือ Nation-state โดยจับประเด็นเป้าหมายของรัฐว่าจะใช้ความชอบธรรมในการใช้กำลังทางกายภาพดังกล่าวไปเพื่อใคร ดังนั้นในกรณีของรัฐชาติ ก็คือรัฐใช้กลไกต่าง ๆ ของรัฐเพื่อผลประโยชน์ของชาติ ในขณะที่ฟิลลิป บ็อบบิทท์ (Philip Bobbitt) หรือเสกสรรค์ ประเสริฐกุลได้เสนอให้พิจารณารัฐในยุคโลกาภิวัตน์ใหม่ว่าอาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดังกล่าวเพื่อ “ชาติ” เช่นเคยเป็นมาหลังกำเนิดรัฐชาติ โดยบ็อบบิทท์เสนอคำว่า “รัฐตลาด” หรือ Market-state ในความหมายว่ารัฐที่บริหารจัดการเพื่อประโยชน์ของตลาด²

สิ่งนี้ส่งผลให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนจาก “สวนญี่ปุ่น” ที่ถูกจัดแจงไว้อย่างมีระเบียบกลายเป็น “ทุ่งหญ้า” (“สวนญี่ปุ่น” และ “ทุ่งหญ้า” เป็นอุปนัยที่บ็อบบิทท์นิยามระบบเศรษฐกิจของญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาตามลำดับ) ที่เปิดกว้างสำหรับการเอาชีวิตรอดตามความสามารถของผู้ที่อาศัยและผู้ที่มาเยือน ณ ที่ดังกล่าว โดยการเปรียบเทียบดังกล่าวญี่ปุ่นในยุคอาเบะโนมิกส์จึงเป็นการเปลี่ยนรูปรัฐจากรัฐชาติไปสู่รัฐตลาดหรือรัฐเสรีนิยมใหม่

อาเบะโนมิกส์ไม่ได้เป็นปัจจัยประการเดียวที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนรูปรัฐ แต่อาจจะกล่าวได้ว่าอาเบะโนมิกส์เป็นทั้งผลและเหตุของการเปลี่ยนรูปรัฐดังกล่าว ด้วยเหตุที่ว่าตัวมันเองนั้นกำเนิดขึ้นจากความจำเป็นของญี่ปุ่นในการเพิ่มความสามารถในการแข่งขันเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจและผลของนโยบายดังกล่าวก็ผลักดันให้ญี่ปุ่นเดินทางไปสู่กระบวนการเปลี่ยนรูปรัฐจากรัฐชาติไปสู่รัฐตลาดมากยิ่งขึ้น

² ดูประเด็นเหล่านี้อย่างละเอียดได้จาก “บทที่ 3 การเมืองภาคประชาชนกับการขยายตัวของประชาธิปไตยไทย: หลักการและความจำเป็นทางสถานการณ์” ใน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2553) และ “Part III The Society of Market-States” in Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, (London: Penguin Books, 2003)

เอกสารอ้างอิง (References)

- [1] ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2550). *ว่าด้วยความคิดทางการเมืองของฌาคส์ ร็องซีแยร์: การเมืองของสุนทรียศาสตร์/กวีนิพนธ์ของความรู้*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- [2] เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2553). *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- [3] Anderson, Benedict. (2016). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London: Verso.
- [4] Bobbitt, Philip. (2003). *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. London: Penguin Books.
- [5] Cabinet Decision, Government of Japan. (2013, January 1). Emergency Economic Measures for the Revitalization of the Japanese Economy. Retrieved from www5.cao.go.jp/keizai1/2013/130111_emergency_economic_measures.pdf.
- [6] Cabinet office. (2016, February 29). Achievements in Three Years of Abenomics. Retrieved from www5.cao.go.jp/keizai1/2016/achievements.pdf.
- [7] China GDP Annual Growth Rate 1989-2016. (2016, June). *Trading Economics*, Retrieved from <http://www.tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>.
- [8] Council on Foreign Relations. (2016, February15). Abenomics and the Japanese Economy. *CFR Backgrounders*. Retrieved from <http://www.cfr.org/japan/abenomics-japanese-economy/p30383>.
- [9] Ezrati, Milton. (2015). Still Wallowing in the Shallows: The Ongoing Failure of Abenomics. *The International Economic Policy*, spring, 62-63, 94.
- [10] Hausman, K. Joshua & Wieland, F. Johannes. (2015, August). *Abenomics: An Update*. Retrieved from https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/ConferenceDraft_HausmanWieland_Abenomics.pdf
- [11] Inagaki, Kana. (2013, October 24). Loeb's Third Point Cautious About Abenomics 'Third Arrow'. *Japan Real Time*. Retrieved from <http://blogs.wsj.com/japanrealtime/2013/10/24/loeb-third-point-cautious-about-abenomics-third-arrow/>.
- [12] Iyoda, Mitsuhiro. (2010). *Postwar Japanese Economy: Lessons of Economic Growth and the Bubble Economy*. London: Springer.
- [13] Japan GDP Growth Rate 1980-2016. (2016, June). *Trading Economics*, Retrieved from <http://www.tradingeconomics.com/japan/gdp-growth>.
- [14] JILPT Statistical Information. (2016). Recent Statistical Survey Reports 2016. Retrieved from www.jil.go.jp/english/estatis/esaikin/esaikin.html.
- [15] Patrick, Hugh. (2014, October). Japan's Abenomics: So Far So Good, But Will It Prevail? Retrieved from https://academiccommons.columbia.edu/download/fedora_content/download/ac:179143/CONTENT/OP_67.HP.Japan_s_Abenomics_-_So_Far_So_Good.Hugh_Patrick.pdf.

- [16] _____. (2016, January). Japan's Abenomics Bumps Along. Retrieved from <http://pifs.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/10/Patrick-Japans-Abenomics-Bumps-Along.pdf>.
- [17] Statistics Bureau. (2015). Summary of Average Results for 2015. In Annual Report on the Labour Force Survey 2015. Retrieved from <http://www.stat.go.jp/english/data/roudou/report/2015/pdf/summary1.pdf>.
- [18] Survey Shows High Rate of Overwork in Japan. (2016, May 18). *The British Chamber of Commerce in Japan*. Retrieved from <https://www.bccjapan.com/news/2016/05/survey-shows-high-rate-overwork-japan/>.
- [19] The Japan Institute for Labour Policy and Training. (2016). *Labor Situation in Japan and Its Analysis: General Overview 2015/2016*. Tokyo: The Japan Institute for Labour Policy and Training. Retrieved from <http://www.jil.go.jp/english/lj/general/2015-2016/2015-2016.pdf>.
- [20] The Japan Times. (2016, June 19). In Fresh Shot at Elderly, Aso Asks: 'How much longer do you intend to keep living? Retrieved from http://www.japantimes.co.jp/news/2016/06/19/national/politics-diplomacy/fresh-shot-elderly-aso-asks-much-longer-intend-keep-living/#.WA-RY_mLS70.
- [21] Tsuneki, Atsushi & Matsunaka, Manabu. (2011). Labor Relations and Labor Law in Japan. *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 20 (3), 529-561. Retrieved from <http://workspace.unpan.org/sites/internet/Documents/UNPAN93857.pdf>.
- [22] Wakatabe, Masazumi. (2015). *Japan's Great Stagnation and Abenomics*. New York: Palgrave.
- [23] Watanabe, Daisuke. (2016, February 5). How to Employ People in Japan — a Legal Perspective. *Japan Industry News*. Retrieved from <https://www.japanindustrynews.com/2016/02/employ-people-japan-legal-perspective/>.
- [24] Watanabe, Hiroaki R. (2015). Neoliberalism Reform for Greater Competitiveness: Labour Market Deregulation in Japan and Italy. *Industrial Relations Journal*, 46(1), 54-76.

หน่วยงานผู้แต่ง: โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น
Affiliation: Japan Watch Project
Corresponding e-mail: ekasit@gmail.com